

Karadeniz Teknik Üniversitesi
Rize İlahiyat Fakültesi

ÇOCUK SORUNLARI VE İSLÂM SEMPOZYUMU

30 Eylül -2 Ekim 2005, Rize

© Eserin Her Türlü Basım Hakkı Anlaşmalı Olarak
Ensar Neşriyat'a Aittir.

ISBN : 978-605-5623-13-5
Sertifika No: 16093

Kitabın Adı

"Çocuk Sorunları ve İslam Sempozyumu"
(30 Eylül -2 Ekim 2005, İlahiyat Fakültesi, Rize)

Düzenleme Kurulu

Prof. Dr. S. Kemal SANDIKÇI, Başkan

Yrd. Doç. Dr. Ahmet İshak DEMİR, Yrd. Doç. Dr. Ahmet ALBAYRAK
Yrd. Doç. Dr. Hüseyin KARAMAN, Doç. Dr. Yavuz KÖKTAŞ
Yrd. Doç. Dr. Zafer ERGİNLİ, Arş. Gör. Bayramali NAZIROĞLU, Sekreter

Yayına Hazırlayan

Yrd. Doç. Dr. Ahmet İshak DEMİR

Ses Kaydı Çözümleme

Yrd. Doç. Dr. Ahmet İshak DEMİR, Arş. Gör. Bayramali NAZIROĞLU
Arş. Gör. Mustafa IRMAK, Arş. Gör. Ümit ERKAN

Kapak - Sayfa Düzeni

Ayda ALACA

Baskı-Cilt

Nesil Matbaacılık

1. Basım

Ocak 2010

İletişim

Kızıtaşı Cad. No: 10 Fatih / İstanbul

Tel : (0212) 491 19 03-04 Faks : (0212) 491 19 30

www.ensarneşriyat.com.tr e-mail: ensar@ensarneşriyat.com.tr

Karadeniz Teknik Üniversitesi
Rize İlahiyat Fakültesi

ÇOCUK SORUNLARI VE İSLÂM SEMPOZYUMU

ÇOCUKTA DİNİ VE AHLÂKİ DUYGULARIN EĞİTİMİ

Yrd. Doç. Dr. Şakir GÖZÜTOK¹

Teşekkür ediyorum.

1- Duygular

Çocuğun eğitiminde dini ve ahlâki duyguların önemli bir yer tuttuğu şüphe götürmez bir gerçektir. Duyguların doğuştan mı geldiği veya sonradan mı kazanıldığı tartışmaları bir yana, duygusal davranışlar ve tutumların zamanla oluştuğu bilinmektedir. Çocukların heyecanları konusunda yapılan araştırmalar, çocuklardaki duygusal gelişimin hem olgunlaşma hem de öğrenme sonucunda gerçekleştiğini, bunlardan hiç birinin tek başına etkili olmadığını göstermektedir.²

Duygusal davranış ve tutumların kişiden kişiye göre değişmesinden dolayı, her dilde duygulara yönelik kavramlar ve tanımlamalar kesin olmadığı gibi, çeşitlilik arz eder. Bu konudaki tanımlar, yazara, zamana, hatta aynı yazarın değişik eserlerinde farklı anlamlarda yer aldığını görmek bile mümkündür.³ Aslında genelde duygular, harekete geçmemizi sağlayan dürtülerdir. Duygu

1 Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Eğitimi Bilim Dalı, sgozutok@yahoo.com

2 Haluk Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, Remzi Kitabevi, 13. Bsk., İstanbul, 1996, s. 47.

3 İbrahim Alaettin Gövsa, *Çocukta Duygusal Gelişim*, Hayat Yay., İstanbul, 1998, s. 13.

kelimesinin İngilizce karşılığı olan **emotion**'un kökü, "**motere**"dir. Latince hareket etmek anlamına gelen fiile "e" öneki eklendiğine anlam bu defa uzaklaşmak olur ki, bu da, her duygunun bir harekete yönelttiği fikrini vermektedir.¹ Frijda (1998) duyguları, verilen belli durum veya olaylara bireylerin verebileceği cevaplar olarak ele alır.²

Duyguları çeşitli şekilde kategorize etmek mümkündür.

Temel duygular (basic emotions), muhtemelen evrensel biyolojik temellere dayanan, bebeklikten gelen ve yüz ifadeleriyle ilişkili ilkel hareketlerden oluşur. Bunların isimleri tipik olarak çocukların ilk öğrendiği kelimelerdir. Korku gibi.

Üst duygular (superordinate emotions), bu gruba olumlu (pozitif) ve olumsuz (negatif) duygular girer; faydalı ve zararlı olayları soyut olarak tanımlar. Çocuklar bunları çevresindeki insanlar ile ilişkilerini ortaya koymak için çok erken çağlarda öğreniyor görünmektedirler. Bunlar; iyi, hoşlanmak, beğenmek ve bunların karşıtı olan kötü, adi ve hoşlanmamaktır.

Tali duygular (subordinate emotions), kültürler arasında veya bir kültürün içinde değişik tarihi periyotlardaki önemli farklılıkları gösterir. Bazı tali duygu terimleri, sosyal ilişkilerin geliştirdiği temel duyguların bir kümesini belirtir. Mesela: Kıskançlık, hem sevilen birini kaybetmenin korkusunu hem de sevilen birinin sevgisini geri çekme tehdidinde kızmayı ifade eder.³

DUYGULAR (EMOTIONS) ¹					
Üst Duygular (Superordinate)	Olumlu (Pozitive)		Olumsuz (Negative)		
Temel Duygular (Basic)	Sevgi	Sevinç	Sinirli	Keder	Korku

1 Daniel Goleman, *Duygusal Zekâ*, Çev: Banu Seçkin Yüksel, Varlık Yay., 5. bsk., İstanbul, 1998, s. 20.

2 Allan N. Schore, *Affect Regulation and Origin of The Self The Neurobiology of Emotional Development*, Lawrence Erlbaum Associates Publishers, New Jersey, 1994, p. 110.

3 Gordon H. Bower, "How Might Emotions Affect Learning?", *The Handbook of Emotion and Memory: Research and Theory*, Edited by Sven-Åke Christianson, Lawrence Erlbaum Associates Publishers, New Jersey, 1992, p. 7, 8.

Tali Duygular (Subordinate)	Aşk Düskünlük	Gurur	Sıkıntı Düşmanlık Saygısızlık Kıskançlık	İstirap Acı Yalnızlık Suçluluk	Dehşet
--------------------------------	------------------	-------	---	---	--------

Duygular, kendi hayatımıza anlam verdiğimiz çeşitli unsurların gelişimidir. Hayatımız; ihtiyaçlarımız, motivasyon ve ilgilerimiz tarafından organize edilir ve düzenlenir. İnsanın eylemleri, öncelikle biyolojik ihtiyaçlar ve onlara ulaşmak için geliştirilen planlanmış araçlar tarafından motive edilir. İkinci olarak da, sosyal bilincin motivasyonu, gayeleri ve planları yine biyolojik ihtiyaçlar tarafından organize edilir.⁴ Bizi harekete geçiren bu biyolojik ihtiyaçlar, tecrübe ve kültürler tarafından şekillendirilir. Mesela sevilen birinin kaybı evrensel olarak üzüntüye ve yas tutmaya sebep olur. Ancak bu yası yaşama tarzımız, yani duyguların nasıl ortaya konulduğu veya özel anlara saklandığı, tıpkı kimlerin yas tutulacak kadar "sevilen kişiler" arasında yer aldığı gibi, kültürler tarafından belirlenir.⁵

Biyolojik ihtiyaçların harekete geçirdiği ve kültürler tarafından şekillendirilen duyguların fiziksel çevre ve sosyal konteks ile de yakın ilişkisi vardır. Söz gelimi hastalık durumunda veya bir bitkinlik durumunda, kişinin kendi ruhsal yapısı ile fiziki çevrenin desteklediği "ben" ve kendi bedeni ile ilişkilerinde yanlış bir şeye vurgu vardır. Bunu gibi, kırgınlık halinde de fiziki çevre veya sosyal bir reaksiyona gönderme vardır.⁶ Görünüşte duygularımızın apaçık ortada olduğu düşünülse de, dikkatlice bakıldığında bir şey hakkında ne hissettiğimizi çoğu kez pek hatırlayamadığımızı veya hissettiğimiz şeyi olup bitenden sonra fark ettiğimizi görürüz. Kişinin kendi iç dünyasında olup bitenin sürekli farkında olması "özbilinç" anlamına gelir. Bu şekilde kendine yönelik bir bilince sahip zihin, duygular da dahil olmak üzere yaşananları gözlemler ve inceler. New Hampshire Üniversitesi'nden psikolog John

4 Bower, a.g.e., s. 4.

5 Goleman, a.g.e., s. 22.

6 Robert I. Levy, "Emotion, Knowing and Culture", *Culture Theory Essays on Mind, Self and Emotion*, Edited by Richard A. Shweder and Robert A. Levine, Cambridge University Press, 1984, p. 221.

Mayer'in deyimiyle özbiilinç kısaca, "kişinin ruh halinin ve ruh hali hakkındaki düşüncelerinin farkında olabilmesi" demektir. Hislerin farkında olmakla, onları değiştirmek için harekete geçmek arasında mantıksal bir fark olsa da, bu ikisinin paralel gittiği bilinmektedir. Berbat bir ruh halinin farkında olmak, aynı zamanda ondan kurtulmayı istemek anlamına da gelir.¹

Aslında duygu ve heyecanlarımız, "içinde bulunduğumuz duruma göre ortaya koyduğumuz yorumlarımızdır." Konu ile ilgili öne sürülmüş teoriler içerisinde en geçerli olanı kabul edilen "bilişsel teori"nin (cognitive theory) getirdiği açılama budur. Bu teori, hem günlük yaşantıdan örnekler ve hem de deneylerce de desteklenmektedir. Bir miktar alkol almış bir kişi, alkolün etkisiyle fizyolojik durumunda bir değişiklik meydana gelmiştir; ancak duygu ve heyecanın türü, kişinin içinde bulunduğu ortama göre farklılık gösterecektir. Bu kişi, eğlenceli bir toplantıda olsa kendini aşırı sevinçli, kasvetli, bir lokantada ise çok çökkün hissedecektir.²

O halde insanın duygularını oluşmasına sahip olduğu biyolojik, fizyolojik durumla birlikte sosyal çevrenin de büyük etkisini rahatlıkla söyleyebiliriz. Çünkü tavırları tayin eden faktörlerin en önemlisi, fakat göze görünmeyeni, bir topluluğun kabul edilmiş görüşleri, inanışları ve kıymet hükümlerinin bir bileşimi olan kültürdür. Küçük çocuklar bile kültürün etkilerini hissederler.³ Kültürün en önemli unsurlarını din ve ahlâk oluşturduğuna göre, kişinin tavırlarını belirlemede dini ve ahlâki duyguların oynadığı rol daima göz önünde bulundurulmalıdır.

2- Dini ve Ahlâki Duygular

İnsan davranışlarının bir kısmını "iyi" veya "kötü"; yahut "günah" veya "sevap" gibi yargılarla değerlendiririz. Bu tür yargılara konu olan davranış kalıplarının iyi veya kötü olanları ahlaki

1 Goleman, a.g.e., s. 65-67.

2 Clifford Thomas Morgan, *A Brief Introduction to Psychology*, Second Edition, U.S.A., 1977, p. 240.

3 Sındey L. Pressey, Francis P. Robinson, *Psikoloji ve Yeni Eğitim*, M.E.G.S.B. yay., İstanbul, 1989, c.1, s. 271.

açıdan, günah ve sevap olanları ise dini açıdan değerlendirdiğimiz davranışlardır. Diğer bir deyimle, ahlaki davranışları iyi veya kötü, dini davranışları günah veya sevap olarak değerlendiririz. Bu tarz dini ve ahlaki yargılarla değerlendirdiğimiz davranışlar aslında dini ve ahlaki duyguların yönlendirdiği davranışları ifade eder. Piaget, insanın ahlaki yargılarının gelişimini, duygu kavrayışının gelişimiyle paralellik arz ettiğini söyler. Keza Piaget, duygu gelişiminin son evresinin kişilik ve ahlaki gelişimle aynı olduğunu da kabul eder.⁴ Dini duyguların da benzer bir gelişme gösterdiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Zira din ile ahlak'ın birbirleriyle ilişkilerinin felsefi boyutunu bir yana bırakırsak, yaklaşımları farklı olsa da hemen hemen aynı konular üzerinde durmaktadırlar.

Dini duygularla hareket eden bir insan, karşılaştığı her hangi bir olayı bir de Tanrı'nın varlığı açısından yorumlar ve kendi hayatında "iyi"ye "sevap" kavramını "kötü"ye "günah" kavramını da ekler. Mesela Tanrıya inanan bir insan için yalan söylemek sadece kötü değil, aynı zamanda günahıdır; çünkü o kişi, yalan söylemekle sadece içinde yaşadığı topluluk açısından değil aynı zamanda Tanrı huzurunda da bir suç işlediğine inanır.⁵ Dindar insan için din ile ahlak ilişkisinin ayrılmaz bazı yönleri vardır. Dine inanan bir insan, dinin bazı durumlarda ahlakın temelini oluşturduğunu düşünür. İnanan insan, ne zaman "doğru" veya "yanlış", "iyi" veya "kötü" yahut da bir kişinin yapması gereken davranışlar ile yapmamamsı gereken davranışları karşılaştıran bir soru ile yüz yüze gelirse, bunu cevaplamak için dini ve metafizik alana döner. Dindar kişi, ahlaki problemlere cevap için ahlakın temeli saydığı Tanrı'nın vahyine döner.⁶

Görüldüğü gibi kişinin inandığı dini ve yargılarıyla hareket ettiği ahlaki duygularının "kişilik"le yakından ilişkisi vardır. Kişiliği "davranış eğilimlerinin dinamik bir bütünü" olarak tarif ediyoruz. Dini ve ahlaki şahsiyetin meydana gelmesi hem belli bir dönem içinde olur, hem de davranış örneği vermekte bazı çevrelerin rolü özellikle büyüktür. İnsana dini ve ahlaki kişiliğini veren yer,

4 Schore, a.g.e., s. 351.

5 Mehmet Aydın, *Din Felsefesi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Yay., İzmir, 1990, s. 247, 248.

6 David L. Lipe, *The Foundation of Morality*, Apologetics Press, Montgomery, U.S.A, www. ApologeticsPress.org, p. 2.

onun yakın çevresidir. Ailedeki büyükler, öğretmenler ve birlikte bulunduğu arkadaşları sayabiliriz. Bunların etkileri insan hayatının ilk yıllarında, yani çocukluk ve ergenlik çağında çok büyük olur. Delikanlılık çağının sonunda insan artık dini ve ahlaki şahsiyetini büyük ölçüde kazandığından, daha sonraki yıllarda geçireceği hayat tecrübesi onu fazla değiştirmez.¹

Duygusal iletişimin, anne ile çocuğun yüz yüze diyaloglarında çok sıkı bir bağ ile kurulduğu tespit edilmiştir.² Kohlberg (1963), ahlaki davranışın, çocuğun, anne ve baba ile olan bağlarının etkisiyle çok yakın ilişkisi olduğunu ileri sürer.³ O halde dini ve ahlaki davranışların oluşmasında öncelikle ailenin ve daha sonra sosyal çevrenin etkisi önemli bir yer tutar. Çocuğun küçük yaşlardaki tecrübeleri ileride onun duygularındaki gelişimine etkilerde bulunduğundan, duyguların oluşumu çoğu zaman çocuğun yaşadığı heyecanların aynı kavramlar üzerinde yoğunlaşmasından ve duygusallığı içeren düşüncelerin çağrışımından kaynaklanır. Mesela sürekli annenin sevgisinden, sesinden, hareketlerinden heyecanlanan çocukta anneye karşı en güçlü duygusal ilişki ortaya çıkar.⁴

Çocuklarla yetişkinlerin dini ve ahlaki davranışlarla ilgili yargıları birbirinden farklı oluşu, onların farklı zekâ ve zihni kabiliyetleri arasındaki farktan kaynaklanmaktadır. Şu halde dini ve ahlaki yargı, bir psikolojik gelişme meselesidir. Dini ve ahlaki davranışın öğrenilmesi gibi değerlendirilmesi de zihni gelişmeyle sıkı sıkıya bağlıdır.⁵ Son zamanlarda yapılan çalışmalar, duyguların aynı zamanda beynin birer fonksiyonu olduğunu ortaya koymuştur.⁶ Beynin önemli fonksiyonlarında olan zihni ve zekâ gelişiminin kalıtım yoluyla ebeveynlerden miras alınması, biyolojik açıdan da

1 Erol Güngör, *Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk*, Ötüken Yay., İstanbul, 1995, s. 17.

2 Schore, a.g.e., s. 109.

3 Schore, a.g.e., s. 351.

4 Gövsa, a.g.e., s. 39.

5 Güngör, a.g.e., s. 29.

6 Marcia K. Johnson and Kristi S. Multhaup, "Emotion and MEM", *The Handbook of Emotion and Memory: Research and Theory*, Edited by Sven-Åke Christianson, Lawrence Erlbaum Associates Publishers, New Jersey, 1992, p. 33 and cont.

ailenin etkisini göstermektedir. Bilindiği gibi zekâ, doğuştan gelen ve sonradan kazanılması mümkün olmayan bir yetenektir. Dini davranışlar gibi ahlâklı davranış da aynı zamanda bir zekâlî davranış demektir, çünkü insan kendisinin ve başkalarının davranışları hakkında düşünen ve bir takım yargılara varan bir varlıktır.⁷

Bunlara ilave olarak, yukarıda da işaret ettiğimiz gibi dini ve ahlâki davranışların oluşmasında biyolojik yapı, sosyal çevreyle birlikte, din ve ahlâk ile ilgili inanç ve değerlerin öğrenildiği sosyal muhitin kültürünün belirleyici bir unsur olduğu unutulmamalıdır. Öyleyse dini ve ahlaki davranışlar, kişinin içinde yaşadığı toplumunun öğrettiği davranışlardır ve eğitimle elde edilirler.

3- Dini ve Ahlâki Duyguların Eğitilmesi

İnsanların dini ve ahlaki davranışları, genellikle onların dini ve ahlaki tutumlarına, yani, din ve ahlakla ilgili bilgi ve görgülerine, his ve heyecanlarına dayanır. Eğitim, insanların tutumlarında istendik değişiklikler olarak ifade edildiğine göre, kişinin tavır ve tutumlarında değişiklik ancak ona verilecek bazı bilgi ve görgülere dayanacaktır. O halde çok rahatlıkla, din veya ahlakın temelinde bilgi, duygu ve davranış boyutları olduğunu söyleyebiliriz.⁸

Duyguların bilgi ile ve özellikle de bilginin kültürel yapısıyla çok sıkı bir ilişkisi olduğu artık bilinmektedir.⁹ Çocukların yetiştirildikleri ortamların, dini bir atmosfere büründürülmesi ve dini bilgilerin zenginleştirilmesi için yapılan özendirmelerin, dini ilgileri de beraberinde getirmiş olduğu yapılan araştırmalar sonucunda ortaya çıkmıştır.¹⁰ Yapılan çalışmalarda, çocukların küçük yaşlardan itibaren bazı dini ibadetleri yerine getirmeye heves ettikleri halde, bu konulardaki bilgi yetersizliğinden dolayı bunu gerçekleştiremedikleri tespit edilmiştir.¹¹ O halde dini ve ahlaki duyguların gelişmesi için öncelikle bilgiye ihtiyaç duyulmaktadır.

Zira dini ve ahlaki duyguların birer değer hükmü taşıdığı bir gerçektir. Her değer bir bilgi ve bir de inanç yönü vardır. Değer,

7 GÜNGÖR, a.g.e., s. 14.

8 GÜNGÖR, a.g.e., s. 40.

9 LEVY, a.g.e., s. 218 vd.

10 Kerim Yavuz, *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*, D.İ.B. Yay., Ankara, 1983, s. 80.

11 Yavuz, a.g.e., s. 81, 82.

tecrübe ve akıl mahsulü olduğu için "bilgi"yle, fakat şuur verilerini aşan objeye, hazır bulunmayan bir şeyin aranmasına yani "ihtiyaç" a dayandığı için "inanma"yla ilgilidir. Değer mertebeleri yükseldikçe bu nispet değişebilir. Ahlaki değerde inanma, bilmeden üstündür. Çünkü orada insanlar arası ilişkilerde söz vermeler, kaideler, emirler, vaatler gibi birbirleriyle karşılaşan insanların izlenimleri ve hayalleri rol oynadığı için bilgi önemli ise de, sözünde durma, kurahı yerine getirme, içi dışı bir olma gibi ahlaki eylemleri gerçekleştiren bütün şartlar ancak inanma temeline dayanarak kurulabilir.¹

Duyguların bilgi ve inançla ilişkisinin yanında öğrenmeyle de alakalı olduğuna yukarıda değinmiştik. Öğrenme olayının pek çok yönü olmakla birlikte, burada şahsiyet transferi ile model şahsiyete bakarak öğrenmeyi söz konusu edeceğiz. Model şahsiyete bakarak öğrenmede, çocuk bir başkasının davranışlarına bakarak kendisi de taklit etmeye çalışır. Çocuğu model kişinin davranışlarını benimsemeye götüren başlıca iki sebep olabilir: Birincisi, çocuk başka bir şahsın bir takım davranışlar sonucunda iyi şeyler elde ettiğini, bazı davranışların karşılığında ise kötü sonuçlara ulaştığını görür. Böylece çocuk, iyi sonuç veren davranışları yapmaya, kötü sonuç verenleri ise yapmamaya çalışacaktır. İkincisi ise, Çocuk başkalarından gördüğü davranışları sonuçlarına bakmaksızın yaptığı takdirde, bu davranışın mükâfatını görebilir. Büyükler gibi davranan çocuk, büyüklerce hoş karşılanır. Çocuğun gördüğü bu tasvip onu davranışları taklide yöneltmektedir.²

O halde duyguların davranışa dönüşmesinde bilgi ve öğrenmenin, ilk unsur olduğunu görmüş oluyoruz. Bazen bilinen ve öğrenilen bir şey davranışa dönüşmeyebilir. Söz gelimi, sigaranın insan vücuduna zararlı olduğunu bilen bir doktor, sigarayı kesinlikle kullanmaz. Bununla birlikte aynı bilgilere sahip başka bir doktor, rahatlıkla sigara kullanabilmektedir. Ya da yalan konuşmanın hem Tanrı karşısında günah, hem de çevre tarafından kötü bir alışkanlık olduğunu bilen biri, bu davranışı günah işlemek ve kötü bilinmemek için asla yalan konuşmaz. Başka biri ise aynı bilgilere

1 Hilmi Ziya Ülken, *Eğitim Felsefesi*, M.E.B. Yay., İstanbul, 1967, s. 246.

2 Güngör, a.g.e., s. 43, 44.

sahip olmasına rağmen rahatlıkla yalan konuşabilmektedir. Bilgi ve öğrenmeye rağmen kişinin davranışı ortaya koymasının veya koymamasını nedeni ne olabilir?

Biliyoruz ki ahlâk, bilginin işleminde yapıcı kuvvet vazifesi gördüğü gibi, bilgi de ahlâklı davranışların kontrolünde yapıcı kuvvet görevini görebilir.³ Aslında bizim davranışlarımızı din ve ahlâk sınırları içinde tutan kuvvet, din ve ahlâkın oluşturduğu sağlam bir vicdandır. Zira insan, davranış kaidelerini öğrenmekle değil, belli davranışlar karşısında gösterdiği bir takım heyecanlara –sevinç, keder, nefret vb- sahip olmakla iyi ahlâklı veya kötü ahlâklı olabilir.⁴ Aynı şey dini duygu ve davranışlar için de söz konusudur. Vicdan bir kişiyi bilgi açısından doğru olduğuna inandığı bir davranışı yapmaya sevk eder.⁵ Küçük çocukta vicdan yoktur, fakat çocuğun hayat tecrübesi onda teşekkül edecek olan vicdanın kuvvetini belirler. Vicdan herkeste aynı kuvvette değildir, bazı kimseler büyük bir suç işledikleri halde vicdanları onları fazla rahatsız etmez; bazıları da en ufak bir kabahat işleyince büyük bir suçluluk duygusuna kapılırlar. Vicdandaki bu gevşeklik veya sertlik, özellikle çocuk yaşlarda verilen eğitimle doğrudan bağlantılıdır.⁶

O halde dini ve ahlaki duyguların davranışa dönüşmesi, kişideki vicdanın kuvvetiyle yakından ilişkilidir. Din ve ahlak eğitiminin ideali, dini ve ahlaki davranışlardaki bozukluğu gidermektir. Aslında kişilerin davranışlarındaki bozukluklar, çok defa kişilerle içinde yaşadığı toplumun kıymet sisteminin çatışmasından değil, ferdin dini ve ahlaki şuurunun kusurlarından ileri gelir.⁷

Öyleyse çocukta dini ve ahlaki duygu bozukluğu ile şuur kusurlarının meydana gelmemesi için neler yapmalıyız? Bunları birkaç madde halinde şöyle sıralamak mümkündür:

Çocuğun sağlıklı bir duygusal gelişime sahip olabilmesi için dengeli bir duygusal ortama ihtiyaç vardır. Bu ortamda çocuk gerekli

3 Ülken, a.g.e., s. 247.

4 Güngör, a.g.e., s. 47.

5 Lipe, a.g.e., s. 7.

6 Güngör, a.g.e., s. 59.

7 Güngör, a.g.e., s. 63.

sevgi ve güveni bulabilmelidir.¹ Bunların başında Allah, Peygamber ve iyi ahlaklı insanların sevgisi verilmelidir.

Eğitmciler, olumsuz buldukları konularda kötü örnekler sunmamalıdır. Söz gelimi, yalancılık konusunda çocuğa yalancılık örneği vermemelidir. Anne- baba ve eğitmciler, çocukların yanında her vakit dürüst ve samimi olmalıdırlar. Onlara her şeyi olduğu gibi anlatmalı ve kendi hatalarını bile söylemekten çekinmemelidirler.²

Eğitmciler, itaatin imkânsız bir şeymiş gibi ceza vererek daima fena şeylere çekmekten ziyade, çocuğun iyi şeyleri yapmasını beklemek, her söz ve hareketleriyle itaatin kaçınılmaz bir kanun olduğunu ispat etmek ve çocuk başkaldırma hevesleri gösterdiği zaman, önce buna inanmamış, sonra hayret etmiş görünerek bunu sağlamalıdırlar.³

Eğitmciler, çocuklara yanlış vasıta ile doğru yolun bulunamayacağını, hiçbir sağlam binanın çürük temellere oturtulamayacağını daha küçük yaşta öğrenmelerini öğretmelidirler.⁴

Eğitmciler, ikiyüzlülüğe ve yaltaklanmaya karşı çocuklarda nefret duygusu uyandırmaya çalışmalıdırlar.⁵

İyilik telkini yoluyla çocukların dini ve ahlaki denetimi, belki de bir noktaya kadar ipnotize edilmiş insanın telkinine benzemektedir. Özellikle anneler, çocuğun zihni gelişimi üzerinde hakim bir etkiye sahiptirler. Böylece çocuğuna, devam eden ve gelişen güzel davranışları ortaya koyma arzusunu telkin etmelidirler.⁶

Çocuğun dini ve ahlaki duygularının olumlu bir gelişme göstermesi için sağlam bilgiler ve uygun bir çevre hazırlanmalıdır. Çok iyi bilinmelidir ki, her türlü eğitim ancak seçilmiş bir çevrede gerçekleşebilir.

1 Haluk Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, Remzi Ktb., 13. Bsk., İstanbul, 1996, s. 107.

2 H. Fikret Kanad, *Kısaltılmış Pedagoji*, M.E.B. Yay., Ankara, 1966, s. 147.

3 C. Savard, *Çağdaş Pedagojiden Seçmeler*, Çev: Nejat Yüzbaşıoğulları, M.E.B. Yay., Ankara, 1969, s. 148.

4 Güngör, a.g.e., s. 46.

5 Kanad, a.g.e., s. 147.

6 Savard, a.g.e., s. 158.

Duygular kesinlikle yok edilemezler, ancak yön değiştirebilirler. Mesela, kızgınlık duygusu yok edilemez, ama uluorta her şeye kızmak yerine Allah için kızmak şeklinde duygunun yönü değiştirilebilir.

Duyguların şahsiyetle yakın bir ilişkisi olduğunu biliyoruz. Duygu kırılması ve bozukluğu, şahsiyet bozukluğuna yol açar. İyi bilmelidir ki, Sofokles'in dediği gibi, "bozulduğu zaman insan kadar tehlikelisi yoktur."

Saygılarımla.

Başkan: Doç. Dr. Mustafa AVCI

Şakir hocamıza da teşekkür ediyoruz. Şimdi müzakere etmek üzere Ali hocamızı davet edeceğiz. Ben bu arada küçük bir şey arz etmek istiyorum. Hep burada tek taraflı konuşuyoruz, dinleyicilerin hakkını yiyoruz gibi geliyor bana. Sempozyum tertip heyetinde acizane ben yer alsaydım, bir soru cevap süresi tanurdım. Çünkü gerçekten konuşmacıları da bazen dinleyiciler yetiştiriyor. Bunu hukuk seminerlerinde çok görüyoruz ve gelen yazılı soruları oturum başkanı kime sorulduysa tasnif ediyor ve o dinleyicilerden gelen soruları biz atmıyoruz. Götürüp arşivliyoruz, onları daha sonra bilimsel çalışmalarımızda kullanıyoruz.

Ali Akpınar bey, buyurun.